

OKULLARDA ÇOCUKLAR ARASI ZORBALIK

*Hatice Zeynep İNAN**

ÖZET

Son yıllarda, öğrenciler arasında yaşanan fiziksel ve psikolojik şiddet vakaları araştırmacıların ve eğitimcilerin dikkatini çekmektedir. Çeşitli ülkelerde yapılan araştırmalar, hemen her yaş grubunda, bir çeşit şiddet olan “zorbalık” olaylarının meydana geldiğine ve bu olaylarının giderek arttığına işaret etmektedir. Uluslararası literatürde “bullying” olarak adlandırılan zorbalık, “bir veya birden fazla çocuğun, hedef belirledikleri bir çocuğa karşı, zaman içinde tekrar eden zarar verme amaçlı olumsuz davranışlar sergilemesi” olarak tanımlanmıştır. Zorbalık vakaları hızla artmakla beraber, “cyberbullying” gibi yeni formlarıyla da karşımıza çıkmaktadır.

Hem mağdur hem de zorbayı fiziksel, psikolojik, sosyal ve eğitimsel açıdan olumsuz etkileyen çocuklararası zorbalık olayları, çoğunlukla görmemezlikten gelinmekte veya farkedilememektedir. Zorbalık vakalarının çözümüne ve önlenmesi yönelik hazırlanan *Okul Çapında Şiddetle Başa Çıkma Modeli* (SBI) ile, okul çapında güvenli bir ortam yaratma ve çocuklar arasında empati geliştirme amaçlanmıştır. Ayrıca öğrencilerin, velilerin ve tüm okul personelinin aktif olarak rol aldığı bu modelde, modelin sağlıklı işleyebilmesi için bütünsel bir yaklaşım, verimliliğini artırmak için ise yardım hiyerarşisi kurulmuştur. SBI modeli aşağıdaki basamaklarıyla tartışılacaktır:

- 1- Farkındalık yaratma
- 2- Planlama
- 3- Okul çapında uygulama
- 4- Sınıflarda uygulama

* Rehber ve Psikolojik Danışman Erken Çocukluk Eğitimi Uzmanı, Ohio State Üniversitesi, ABD

5- Çocuklar arası yardımlaşma

6- Velilerle dayanışma

7- Bireysel terapi.

Anahtar sözcükler: Zorbalık; Okul Çapında Şiddetle Başa Çıkma Modeli; Okulda Şiddet.

SUMMARY

In recent years, educators and researchers are more interested in physical and psychological violence incidents that occur among children. Many research conducted in different countries have focused on bullying, which is a violent act. Bullying is defined as "repeated intentional harmful actions of one or more students toward another student". Research shows that a considerable percent of children are bullied by their peers and bullying problems have been increasing over time and becoming more dramatic. Besides an increase in bullying incidents at schools, there are new forms, such as cyberbullying. Bullying has many negative impacts on children. To resolve bullying problems among children, *School-wide Bullying Intervention Model* (SBI) is proposed and clarified along with the following steps of the model:

- 1- Awareness
- 2- Planning
- 3- Action at School
- 4- Action at Classroom
- 5- Cooperation among Children
- 6- Collaboration among Children, Parents & School Personnel
- 7- Individual Therapy

SBI model aims to create a safe school environment and encourage empathy development among children by getting participation from all school personnel, parents and children. SBI model is a holistic model and aims to deal with bullying problems progressively from the environmental level (e.g., whole school community awareness) to the individual level (e.g., individual therapy).

Key Words : Bullying; school-wide bullying intervention model (sbi); violence at schools.

Okullarda Çocuklar Arası Zorbalık, Etkileri ve Gelişimi

Son yıllarda, öğrenciler arasında yaşanan fiziksel ve psikolojik şiddet olayları, araştırmacıların ve eğitimcilerin dikkatini çekmektedir. Çeşitli ülkelerde yapılan araştırmalar, hemen her yaş grubunda, bir çeşit şiddet olan “zorbalık” olaylarının meydana geldiğine işaret etmektedir. Uluslararası literatürde “bullying” olarak adlandırılan zorbalık, “bir veya birden fazla çocuğun, hedef belirledikleri bir çocuğa karşı, zaman içinde tekrar eden zarar verme amaçlı olumsuz davranışlar sergilemesi” olarak tanımlanmıştır (Olweus, 1991; Bullock, 2002).

Yapılan araştırmalarda, gelişimsel ve sosyo-kültürel (karakter, cinsiyet, yaş, yer ve zaman gibi) faktörler açısından incelenen zorbalık olaylarının, zorbalık yapan ve zorbalığa maruz kalan çocuklar üzerinde fiziksel, psikolojik, sosyal ve eğitimsel açıdan birçok olumsuz etkisi olduğu saptanmıştır. Örneğin, mağdurlarda, kendine güvenin azalması (Smith ve Sharp, 1994); konsantrasyon eksikliği, öğrenme güçlüğü çekme, okula gitmek istememe, kendini aptal ve itici görme, psikosomatik rahatsızlıklar geçirme (mide ağrıları gibi) (Olweus, Limber, ve Mihalic, 1999); depresyona girme, toplumdan uzaklaşma, fiziksel saldırı sonucunda vücudundan veya başından yaralanma (Sullivan, 2000); ve intihar etme (Olweus, 1991) gibi olumsuzluklar yaşandığı görülmüştür. Zorbalık yapan çocukların ise, ileriki yaşantılarında hırsızlık, uyuşturucu kullanımı gibi yasal olmayan davranışlar sergiledikleri ve sosyalleşemedikleri saptanmıştır (Olweus, Limber, ve Mihalic, 1999). Zorbalık yapan çocuklar, aksi öğretilmediği takdirde, istediklerini zorbalıkla elde etmeye devam etmekte (Smith ve Sharp, 1994) ve büyüdüklerinde diğerlerine oranla dört katı daha fazla oranda yasal işleme tabi tutulmakta ve hapse girmektedir (Olweus, akt.: Slee & Rigby, 1994).

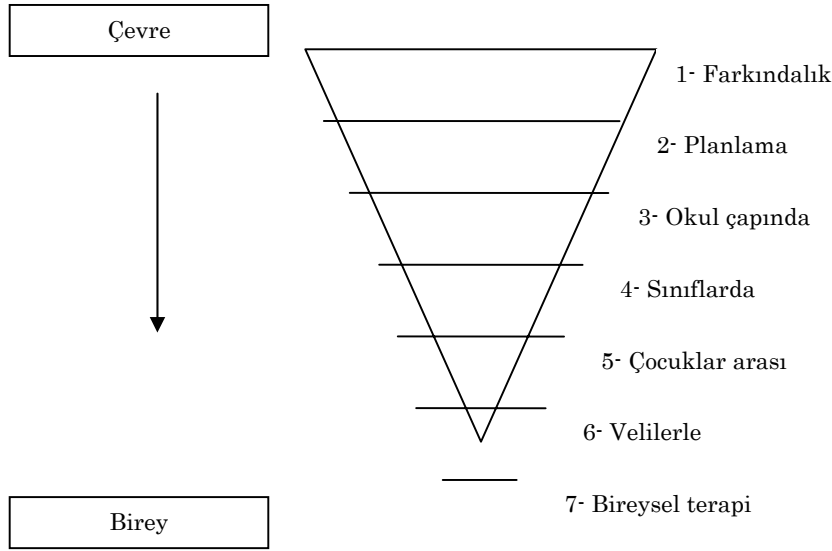
ABD Eğitim İstatistik merkezi, okullarda öğrencilerin yaklaşık % 8'inin zorbalığa maruz kaldığını tespit etmiştir (NCES, 2002). Norveç'te yapılan araştırmalar da okullarda zorbalık olaylarının yaşandığını onaylamış ve bu vakaların giderek arttığını göstermiştir: 1983 yılından 2002 yılına kadar zorbalık vakalarında yaklaşık yüzde 65 oranında artış meydana geldiği tespit edilmiştir (akt.: Olweus, 2003). Global bir problem olan zorbalık hızla artmakla beraber, günümüzde “cyberbullying” (İnternet aracılığıyla gerçekleşen zorbalık çeşidi) gibi yeni formlarıyla da karşımıza çıkmaktadır (Dyrli, 2005). Hızlı bir artış trendi gösteren, hem mağdur hem de zorbayı fiziksel, psikolojik, sosyal ve eğitimsel açıdan olumsuz etkileyen, kısa süreli mutsuzluk ve depresyondan ölüme kadar birçok olumsuzluğa sebep olan zorbalık olayları, okullarda önleyici ve iyileştirici tedbirler almayı zorunlu hale getirmektedir. Yetişkinler ve diğer çocuklar tarafından çoğunlukla

görmemezlikten gelinen veya fark edilemeyen zorbalık vakalarının çözümüne ve önlenmesi yönelik farklı nitelikteki birçok program okullarda hayata geçirilmiştir.

Çocuklar Arası Zorbalığa Müdahale

Freire'nin de (2002) belirttiği gibi, okullarda kritik düşünmeyi gerektiren karşılıklı anlayışın, empatinin olmaması durumunda gerçek eğitimin varlığından söz edilemez. Bu sebepten dolayı, çocukların güvenli bir ortamda eğitimlerini sürdürebilmeleri için tüm okul personeli, veliler ve çocukların işbirliği içerisinde olduğu çalışmalara ihtiyaç vardır. Bu ihtiyaç doğrultusunda "Okul Çapında Şiddetle Başa Çıkma Modeli" (School-Wide Bullying Intervention Model) (Şekil 1) geliştirilmiştir.

Şekil 1.. Okul Çapında Şiddetle Başa Çıkma Modeli*



* Geliştiren: Hatice Zeynep İnan
Ohio State Üniversitesi, ABD, 2003

Okul Çapında Şiddetle Başa Çıkma Modeli ile anasınıfından ortaöğretim son sınıfa kadar bütün kademelerde zorbalık vakalarını önlemek ve iyileştirmek

hedeflenmiştir. Bunun için, rehber ve psikolojik danışmanlar ve diğer yardımcı servis görevlileri eşliğinde tüm okul personeli, öğrenciler ve velilerin aktif katılımıyla, okul çapında güvenli bir ortam yaratma ve çocuklar arasında empati geliştirme çalışmaları gerçekleştirir. Modelin sağlıklı işleyebilmesi için bütünsel bir yaklaşım, verimliliği artırmak için ise genelden (çevre) özele (birey) inen yardım hiyerarşisi kurulmuştur.

Okul Çapında Şiddetle Başa Çıkma Modeli, Amerika'da birçok okulda zorbalık vakalarını engellemek amacıyla uygulanan programlardan "No Tolerans" (Tolerans Yok) programı gibi, öğrenciyi kazanmayı değil kaybetmeyi ön gören programların katı tavrına ve "Fussbuster" gibi dar kapsamlı programların sadece kısmi çözüm üretebilmesine karşın alternatif olarak geliştirilmiştir. No Tolerans programında okulda zorbalık yapan çocukların okuldan atılması ön görülmektedir. Chamberlain'nin de (2003) belirttiği gibi, zorbaca davranışları engellemek için hazırlanan bu programın eğitsel açıdan eksik olduğu görülmektedir.

Öte yandan, Fussbuster gibi dar kapsamlı programlar veya sadece mağdur ve zorbaya yönelik çalışmaların yapılması kısmi ve geçici çözüm üretmekten ileri gidememektedir. Örneğin, Fox ve Boulton (2005), zorbalığa maruz kalan çocuklara yönelik uyguladıkları SST (Social Skills Training) programının olumlu sonuçlar verdiğini, ancak sadece mağdurlara verilen bu eğitimin, okul zorbalığının durdurulmasında yeterli olmadığını vurgulamıştır. Okul Çapında Şiddetle Başa Çıkma Modeli, bütünsel yaklaşımıyla, küçük yaştan itibaren çocukların sosyal gelişimlerini desteklemek, okul çapında zorbalık konusunda farkındalık yaratmak, yanlış kanı ve görmemezlikten gelmeyi engellemek ve bireylerin zorbalık olaylarının durdurulmasında bilinçli olarak aktif rol almalarını amaçlamıştır. Bütünsel yaklaşımın gerektirdiği bu yoğun çalışmada, verimliliği artırmak, görev paylaşımını anlamlı ve dengeli hale getirmek için yardım hiyerarşisi kurulmuştur. Bütünsel yaklaşım ve yardım hiyerarşisi Okul Çapında Şiddetle Başa Çıkma Modeli'ni, diğer modellerden ayrıcalıklı kılan en önemli iki unsurdur.

Bu model, *Farkındalık yaratma, Planlama, Okul çapında uygulama, Sınıflarda uygulama, Çocuklar arası yardımlaşma, Velilerle dayanışma, ve Bireysel terapi* başlıkları altında 7 ayrı basamaktan oluşmaktadır. Teorik olarak, Piaget'in bilişsel gelişim teorisi, Vygotsky'nin sosyo-kültürel teorisi, Erickson'ın psiko-sosyal teorisi, Corsaro'nun arkadaşlık & okul kültürü teorisi, Gardner'ın çoklu zeka teorisi ve Bronfenbrenner'in ekoloji teorisine dayandırılmıştır. Ayrıca, bu modelde, okul zorbalığı konusunda yaptığı geniş çaplı, önder niteliğindeki çalışmalarla tanınan

Profesör Dan Olweus'un fikirleri etkili olmuştur. Birçok alt projeden oluşan bu model basamaklarıyla kısaca şöyledir:

1- Farkındalık Yaratma

Schroeder'in (2002) 1260 öğrenci üzerinde yürüttüğü bir araştırmada, öğrencilerin yüzde 57'si, yetişkinlerin ve öğrencilerin zorbalık vakalarına bizzat şahit olduğu halde müdahale etmediklerini dile getirmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi, belli sebepler öne sürülerek, zorbalık vakaları çoğu zaman görmemezlikten gelinmekte veya fark edilememektedir. Örneğin, Bullock (2002) yaptığı bir araştırmada, bazı yetişkinlerin, çocuklar arasında gerçekleşen zorbalık olaylarının, yine çocuklar tarafından çözülmesi gerektiğini düşündüklerini tespit etmiştir. Halbuki, güç dengelerinin eşit olmaması, mağdurların sorunu kendine başlarına çözememesini beraberinde getirmektedir. Bu sebeple, ilk aşamada, okulda çalışan ve çocuklarla iletişim halinde olan her bireyin, zorbalık konusunda aydınlatılması ve müdahalenin şart olduğu konusunda ikna edilmesi gerekmektedir.

Farkındalık yaratma aşamasında, zorbalığın, tasvip edilmesi mümkün olmayan ve müdahale edilmesi gereken bir şiddet çeşidi olduğu, nerede ve nasıl gerçekleşebileceği, çeşitleri, olumsuz sonuçları ve alınması gereken tedbirler konusunda bilinçlendirici çalışmalar gerçekleştirilir. Bu model çerçevesinde, örneğin, zorbalık vakalarında gözlenen üç temel kriterden bahsedilir. Bunlar: 1-Zarar vermeye yönelik kasıtlı agresif davranış; 2-Devamlılık ve zaman içerisinde tekrar etme; 3-Zorba ve mağdur arasındaki güç dengelerinde bozukluk (Olweus, Limber, ve Mihalic, 1999). Bu üç kriter, zorbalık vakalarını diğer şiddet çeşitlerinden ayırt etmede yetişkinlere ve çocuklara yardımcı olur. Ayrıca yetişkinlerin ve çocukların zorbalık konusunda sahip oldukları yanlış fikirler (misconceptions) tartışılır. Örneğin, bazı öğretmenler, çocuklar arasında yaşanan zorbalığın, çocuk gelişiminin normal bir parçası olduğuna dair yanlış bir kanya sahiptir (Wiseman, 2002) ve bu tür yanlış fikirler farkındalık yaratma aşamasında tartışılır. Bunun için Beane'nin (2000) geliştirmiş olduğu Bully-Free Classroom Checklist'ten yararlanılabilir.

2- Planlama

Öğretmenler sınıf öğrenci temsilcileriyle beraber, rehber & psikolojik danışmanlar ve diğer yardımcı servis görevlileri (sosyal hizmet uzmanları gibi) eşliğinde okul zorbalığıyla ilgili okul kurallarını saptar ve sınıflarında neler yapabileceklerine dair plan hazırlar. Planlama aşamasında, öğretmenler, ihtiyaç durumunda okuldaki diğer görevlilerle de (servis şoförleri gibi) fikir alışverişi yapar, çocuklar arasındaki yardımlaşma duygusunu geliştirici ilgili sınıf içi aktivitelerini

belirler ve gerekli malzemeleri (eğitici video kayıtları, iyileştirici ve eğitici kitapları gibi) temin ederler.

3- Okul Çapında Uygulama

Okul zorbalığını engellemek için başlatılan bu kampanyanın içeriği, saptanan kurallar ve zorbalıkla baş edebilmek için neler yapılmalı, neler yapılmamalı gibi konular hakkında öğrenciler ve veliler bilgilendirilir. Okul çapında tartışma panelleri, okul panoları, video gösterimi gibi hem bilgilendirme hem de tartışma ortamı yaratma amaçlı farklı yöntemler kullanılır. Okul çapında başlatılan uygulamalar, ileriki aşamalarda derinleşerek farklı boyutlarda devam eder.

4- Sınıflarda Uygulama

Okul Çapında Şiddetle Başa Çıkma Modeli'nin en yoğun kısmını oluşturan bu basamakta, öğretmenler kendi sınıfları için hazırlamış oldukları planları uygulamaya sokarlar ve planın işleyişi konusunda birbirleriyle devamlı diyalog içerisinde olurlar. Sınıf ortamını, hazırladıkları planı destekleyecek şekilde düzenlerler. Örneğin, çocuklar arasında yardımlaşmayı destekleyici olduğu tespit edilen, sınıf ortamının materyal açısından zengin ve estetik açıdan güzel olması, çocukların materyallere kolaylık erişebilmesi, sınıf bölümlerinin düzenli ve kolaylıkla fark edilecek şekilde düzenlenmesi sağlanır (Honig & Wittmer, 1996).

Öğretmenler, her çocuğun farklı ilgi, yetenek ve geçmişi olduğundan yola çıkarak, değişik yöntem ve araçlarla öğrencileri zorbalık konusunda aydınlatırlar. Tartışma grupları oluşturma, rehberlik servisinden yardım alarak çatışma ve problem çözme konusunda çocukları eğitme, "biblioterapi" adı verilen iyileştirici ve eğitici kitaplar okuma, sınıf içi drama ve video gösterimi gibi çalışmalarla, zorbalık nedir, nasıl durdurulur ve öğrencilerin üzerine düşen görevler nelerdir gibi zorbalık olayları konusunda bilgilendirici ve düşündürücü tartışma ortamları sağlanır. Öğretmenler ayrıca, Sullivan'ın da (2000) belirttiği gibi zorbalık vakalarının denetimin az olduğu yerlerde daha fazla meydana gelmesini göz önünde bulundurarak, koridor, servis arabaları ve tuvaletlerde denetimi artırırlar.

5- Çocuklar Arası Yardımlaşma

Bullying sadece zorbalık yapan ve zorbalığa maruz kalanlar arasında meydana gelmez. Zorbalık vakalarına farklı rollerde birçok çocuk katılabilir. Bunlar:

Zorbalık yapan (şiddeti bizzat başlatan ve uygulayan); takipçi taraftar (şiddeti uygular fakat başlatan değildir); pasif takipçi (şiddete destek verir ancak aktif bir rol almaz); pasif destekçi (şiddeti sever gizli destekçisidir); tarafsız – seyirci (sadece seyreder herhangi bir tarafı tutmaz); pasif savunucu (şiddetten hoşlanmaz ve şiddetin durdurulması gerektiğini düşünür ancak aktif bir rol almaz); ve aktif savunucu (aktif olarak şiddeti durdurmaya çalışır) (Olweus, Limber, & Mihalic, 1999). Dolayısıyla, zorbalığı uygulayan ve zorbalığa maruz kalan çocukların haricinde diğer öğrenciler de belli roller üstlenirler. Örneğin, rehberlik servisi tarafından yürütülen Abi-Abla Projesi çerçevesinde üst sınıflardaki öğrenciler küçük öğrencilere yardım ederler veya Çatışma Çözme ve Arabuluculuk Projesinde aracı olma görevini üstlenirler. Ross (2002), okullarda büyük çocuklarla küçük çocukların eşleştirilmesinin, zorbalık gibi birçok olumsuz olayın meydana gelmesini engellediğini ve büyük çocukların sorunları tespit etmekte öğretmenlerden daha hızlı olduklarını belirtmiştir.

Ayrıca Vygotsky'nin de belirttiği gibi, çocuklar, yetişkinlerin veya kendilerinden daha olgun, daha bilgili çocukların yardımıyla bilgi ve tecrübe edinirler (Santrock, 2001). Dolayısıyla, zorbalığa maruz kalan veya zorbalık yapan çocuklara sadece yetişkinler değil diğer çocuklar da yardım edebilir. Gillespie ve Chick (2001) de geliştirdikleri Fussbuster adlı programda, akranların anında müdahale ile arabuluculuk yapmasının sınıf zorbalığını azaltacağını belirtmiştir. Çocuklara çatışma çözme ve arabuluculuk eğitimi vermek için Beane'nin (2000) sekiz basamakta çatışma çözme planı kullanılabilir.

6- Velilerle Dayanışma

Farkındalık yaratma aşamasında, okul zorbalığının tespit edilmesi ve ortadan kaldırılması konusunda bilgilendirilen veliler, değişik yollarla (öğretmen mektupları ve veli toplantıları gibi) devamlı olarak okulla bağlantı içinde olurlar. Veliler, evlerinde, zorbalığı engelleme kampanyasını destekleyici çalışmalar (ilgili hikaye kitapları okuma ve gündelik paylaşım gibi) yaparlar.

Veliler, çocuklarının zorbalık olaylarına karışıp karışmadığını tespit etmek için ip uçlarına bakarlar. Örneğin, çocuğun evden ayrılmak istememesi, notlarında ani düşüş, sürekli hasta olduğunu iddia etmesi, başka çocuklar yanında endişeli görünmesi, tuvaleti kullanmak için eve kadar beklemesi (Sheras & Tippins, 2002). Çocuklarını yakın takibe alan veliler, zorbalığın kabul edilemez bir sorun olduğunu ve çözülmesi gerektiğini bilirler ve çeşitli yollarla bunu çocuklarıyla paylaşırlar.

7- Bireysel Terapi

Zorbalık vakalarına direk olarak karışanlarla (mağdur ve zorba ile) bireysel görüşmeler başlatılır. Zorbalık yapan çocukların isteklerine meşru yolları kullanarak ulaşmaları ve diğer çocuklara karşı empati geliştirmeleri hedeflenir. Zorbalığa maruz kalan çocukların ise yüksek bir özgüvenle bu durumdan nasıl güçlü bir şekilde başa çıkabilecekleri konusunu vurgulayan psiko-egitimsel çalışmalar yapılır, içinde buldukları durumun onların hatası olmadığı ve asla kabul edilemeyeceği vurgulanır. Okul psikolojik danışmanları tarafından başlatılan bu profesyonel yardımlar, gerekli görülmesi durumunda ilçe rehberlik merkezleri gibi kurumlardan da destek alınarak devam ettirilir.

SONUÇ

Çocuklar için güvenli bir eğitim ortamı yaratabilmek, onları psikolojik ve fiziksel saldırılardan koruyabilmek için, okullarda zorbalık olaylarının engellenmesi şarttır. Okul Çapında Şiddetle Başa Çıkma Modeli bu amacı gerçekleştirmek, çocuklarda sosyal gelişimi, dolayısıyla empati gelişimini desteklemek ve duyarlı bireyler yetiştirmek amacıyla geliştirilmiştir. Alt projelerden oluşan bu modelin sağlıklı işleyebilmesi için, bütünsel yaklaşımla, veliler dahil olmak üzere tüm okul personeli ve çocukların aktif katılımı ve desteğinin alınması amaçlanmıştır. Ayrıca, genelden (çevre) özele (birey) inen yardım hiyerarşisi sayesinde verimlilik artırma hedeflenmiştir.

KAYNAKLAR

- Beane, A. L. (2000). The Bully-Free Classroom. *Instructor*, 110 (2), 43-5.
- Bullock, J. R. (2002). Bullying among children. *Childhood Education*, 78, 130-133.
- Chamberlain, S. P. (2003). An Interview with . . . Susan Limber and Sylvia Cidillo: Responding to bullying. *Intervention in School and Clinic*, 38 (4), 236-42.
- Dyrli, O. E. (2005). Cyberbullying [Electronic version]. *District Administration*, 41 (9), 63.
- Fox, C. L. & Boulton, M. J. (2005). The social skills problems of victims of bullying: Self, peer and teacher perceptions [Electronic version]. *British Journal of Educational Psychology*, 75(2), 313-328.
- Freire, P. (2002). *Pedagogy of the oppressed*. New York: Continuum.
- Gillespie, C. W. & Chick, A. (2001). Fussbusters: Using peers to mediate conflict resolution in a Head Start classroom. *Childhood Education*, 77(4), 192-5.
- Honig, A. S. & Wittmer, D. S. (1996). Helping children become more prosocial: Ideas for classrooms, families, schools, and communities. *Young Children*, 51, 62-70.
- National Center for Education Statistics (NCES). (2002). *Indicators of school crime and safety, 2002*. İndirilme Tarihi: Kasım 15, 2004, from <http://nces.ed.gov/pubs2003/schoolcrime/6.asp?nav=1>

- Olweus, D. (1991). Bully/victim problems among schoolchildren: Basic facts and effects of a school based intervention program. In D. J. Pepler & K. H. Rubin (Eds.), *The development and treatment of childhood aggression* (pp. 411- 448). N.J.: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Olweus, D., Limber, S., & Mihalic, S. F. (1999). *Bullying Prevention Program*. Boulder, Colo.: Center for the Study and Prevention of Violence, Institute of Behavioral Science, University of Colorado at Boulder.
- Olweus, D. (2003). A profile of bullying at school [Electronic version]. *Educational Leadership*, 60(6), 12-17.
- Ross, D. M. (2002). Bullying. In J. Sandoval (Eds.), *Handbook of crisis counseling intervention, and prevention in the schools* (2nd ed.) (pp. 105-135). Mahwah, N.J.: L. Erlbaum Associates.
- Santrock, J. W. (2001). *Child development* (9th ed.). Boston: McGraw-Hill.
- Schroeder, K. (2002). Examining an aspect of student behavior, *Journal of Jewish Education*, 68(2), 23.
- Sheras, P. L. with Tippins, S. (2002). *Your child: Bully or victim? Understanding and ending school yard tyranny*. New York: Fireside.
- Slee, P. T., & Rigby, K. (1994). Peer victimization at school. *AECA Australian Journal of Early Childhood*, 19, 3-9.
- Smith, P. K., & Sharp, S. (1994). The problem of school bullying. In P. K. Smith & S. Sharp (Eds.), *School bullying: Insight and perspectives* (pp. 1-19). London: New York: Routledge.
- Sullivan, K. (2000). *The anti-bullying handbook*. Oxford University Press.
- Wiseman, R. (2002). The hidden world of bullying [Electronic version]. *Principal Leadership (Middle School Ed.)*, 3(4), 18-23.